

В. М. Василюк

Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В КРЕМЕНЕЦЬКІЙ ГІМНАЗІЇ (ЛІЦЕЇ) ПРОТЯГОМ 1805–1833 РОКІВ В УРОЧНИЙ ТА ПОЗАУРОЧНИЙ ЧАС

V. M. Vasylyuk

Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Academy

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL SUPPORT OF EDUCATIONAL PROCESS IN 1805–1833 IN KREMENETS SECONDARY SCHOOL (LYCEUM) IN CLASS HOURS AND AFTER-CLASSES

Анотація. Освіта молоді – це майбутнє його народу. Програма й система навчання Волинської гімназії та ліцею, згідно з рекомендаціями Тадеуша Чацького і Гуго Коллонтая, у перших класах передбачали вивчення класичних та навчання іноземних мов. З метою розвитку учня програма була складена так, щоб у першу чергу розвивалася пам'ять, яка є фундаментом у пошуку майбутніх знань. На вищому рівні, тобто на курсах, переважало вивчення предметів, які вимагали не стільки пам'яті, скільки мислення. Розвивалися також здібності (таланти).

Тексти лекцій склали самі викладачі, учні (студенти) записували ці тексти (конспекти) у свої зошити під час читання текстів лекцій чи дискусій (семінарів). Бібліотека була забезпечена літературою в достатній кількості, а викладацький склад – європейськими професорами.

Ключові слова: Кременецький ліцей (1805–1833); навчальний процес та його особливості.

Abstract. The education of the younger generation is evidently the future of the nation. According to Tadeusz Czacki and Hugo Kollontai instructions the curriculum and the system of education in junior forms at the Volyn Grammar School (Gymnasium) provided the learning of classics and foreign languages mainly. The curriculum was compiled in such a way that it could develop a child's memory first of all which still remains the basis for the search of knowledge-to-be.

At an advanced stage, i.e. at special courses, the studying of the subjects which required not only memory but reasoning and thinking development prevailed. Individual inclinations and abilities as well as unique talents were also developed.

The instructors and professors prepared the lectures themselves, the pupils had to write the main statements and notions down into their compendia and notebooks in the process of listening. The library was provided with a sufficient amount of literature, and the teaching staff – European professors.

Key words: Kremenets Lyceum (1805–1833); Educational process and its features.

Вступ. Освіта – це формування та розвиток творчої особистості учня, студента як активного громадянина держави. Вона може активно досягатися вихованням людської гідності, національної свідомості та історичної пам'яті. Освіта молоді формує майбутнє його народу. Освіта – це результат засвоєння систематичних знань, умінь і навичок, необхідна умова підготовки людини до життя і праці. Найвища освіта – це самоосвіта.

Для розвитку сучасного українського суспільства характерний перехід від «державоцентричної» моделі до «людиноцентричної», що спонукає до переоцінки ролі особистості, еліти в розвитку

суспільства, розширення особистісного простору, свободи вибору себе та власного життя. Тому особливого значення набуває становлення та самореалізація саме молоді людини, сенситивний період якої для розвитку цього стану збігається зі студентськими роками. Дестабілізація суспільства загалом, незакінчене реформування системи освіти, криза звичних норм та цінностей, відсутність нормативних моделей успішної поведінки, досвіду життя батьків у нових умовах, нездатність діяти в період «ідеологічного» хаосу можуть формувати у студента сприйняття себе як «жертви» соціальних катаклізмів тощо. Це вимагає створення відповідного соціально-педагогічного середовища вищої

освіти, в якому студенти перебували б під впливом сильної мотивації саморозвитку, самовизначення, самореалізації.

Отже, необхідне чітке розуміння та історичне вивчення процесу соціально-педагогічної підтримки студентства в умовах вищої школи, розкриття механізмів, форм і методів даного процесу, виявлення рушійних сил, що визначають його спрямованість та якісний зміст. Соціально-педагогічна підтримка – це особливий вид соціально-педагогічної діяльності. Поняття «підтримка» введено в педагогіку відносно нещодавно Н. Б. Криловою та отримало розвиток у роботах О. С. Газман й інших дослідників, які розглядають професійну діяльність педагогів у загальноосвітніх закладах, спрямовану на надання допомоги дітям у вирішенні їх проблем. Практично одночасно з'являються поняття «соціальна підтримка», «педагогічна підтримка», «психолого-педагогічна підтримка», «медико-психолого-педагогічна підтримка» і, нарешті, «соціально-педагогічна підтримка», які зустрічаються у роботах багатьох вчених та практиків, що займаються соціально-педагогічними проблемами (О. В. Безпалько, Т. К. Селевко, В. В. Серіков тощо).

Мета статті – вивчити, проаналізувати, узагальнити на підставі доступної літератури значення наукового методичного забезпечення навчального процесу в Кременецькій гімназії (ліцеї) в 1805–1833 рр. для розвитку освіти, освіти взагалі та зокрема в Східній Європі.

Теоретична частина. Місто Кременець найкраще вписалося в історію як один із найяскравіших, найстаріших освітніх центрів не тільки на Волині, але у всій Східній Європі. Заснування та освітня діяльність у Кременці Волинської гімназії та ліцею в 1805–1833 рр. стали поворотним пунктом у розбудові, розвитку і значенні Кременця. Історію заснування Т. Чацьким «Волинських Афін» неможливо не пов'язати з тогочасними історичними подіями. Єзуїтські проповідники прагнули впливати на найбільші верстви населення: магнатів, королівську родину, стаючи їхніми вчителями, духівниками, придворними проповідниками [1, 3, 8].

Серед усіх релігійних конфесій до відкриття «Волинських Афін» католицький чернечий чин «Товариство Ісуса» (єзуїти), заснований у 1534 р. святим Ігнатієм Лойолою, був найактивнішим. Освіта на той час була в занедбаному стані. Упродовж майже двох століть нею монополюю опікувались єзуїти, які дбали тільки про виховання католиків. Польський сейм (1775) передав колишні єзуїтські

маєтності Комісії національної освіти (КНО), яка стала прообразом першого в Європі Міністерства освіти. Місіонерська активність єзуїтів сприяла тогочасній європейській освіченості, культурі на етнічних українських землях, які входили на той час до Речі Посполитої. Але історичні процеси, які відбувалися на українських етнічних землях (поділи Польщі), змусили Т. Чацького шукати підтримки в російського імператора Олександра I [2, 5].

На думку Івана Огієнка, Тадеуш Чацький був полум'яним патріотом своєї справи та своєї держави. Він не шкодував коштів на освіту, намагався всіма можливостями підтримувати її рівень, і саме в нього необхідно навчитися любові до своєї Батьківщини, до свого народу. Одночасно Волинська гімназія і ліцеї акцентували свою увагу також на моральному та громадянському вихованні, на підготовці вихованців до публічного життя та формуванні з них свідомих громадян. Для реалізації цих цільових настанов, які одночасно впливали на рівень Кременецької школи, були програма і система навчання. Ця програма була дуже багатою і значно перевищувала офіційні урядові настанови чи вимоги чиновників, чого не було в інших подібних школах. Вона давала можливість здобувати різноманітні знання зі всіх галузей тогочасної науки та практичного життя. У ній акцентувалося на вивченні мов і математично-природничих предметів, які через їхнє практичне значення, відповідно до пануючих тоді поглядів, були ознакою сучасності. Приділялася також увага фізичному розвитку та різноманітним інтересам і здібностям, наприклад, шляхом вибору додаткових предметів, а навіть проведення наукових досліджень разом із професорами. Було також передбачено розвиток музичних, танцювальних, художніх, літературних і спортивних здібностей учнів [7].

Програма навчання у Волинській гімназії та ліцеї в Кременці певною мірою спиралася на засади і концепції КНО, які стали виразником польських національних традицій і досвіду, але й одночасно були виразником освітніх тенденцій епохи Просвітництва. Т. Чацький і Г. Коллонтай хоч і зверталися до рішень КНО, однак були свідомі того, що «двадцять років після їх прийняття, повинні вони зазнати корекції в тих моментах, у яких практика їх заперечила». Особливими були ті положення, які віддзеркалювали програмно-організаційні концепції Тадеуша Чацького та просвітницькі педагогічні думки Гуго Коллонтая. Програма постійно була об'єктом критики зі сторони керівних органів й,

у першу чергу, за її надмірне перевантаження та університетський характер. Зрозуміло, що програма виражала високі амбіції творців кременецької школи, які намагалися створити винятковий навчальний заклад, який перевищував рівнем інші існуючі школи на території Віденського наукового округу [4].

Як відомо, програма школи передбачала десять років навчання, які було поділено на чотири однорічні підготовчі класи (нижчий ступінь) і три дворічні курси (вищий ступінь). Учні, які прибували до Волинської гімназії та ліцею з інших шкіл або мали відповідну домашню освіту, склали свідоцтво про здобуття рівня освіти, але і так змушені були складати кваліфікаційний екзамен до відповідного класу чи курсу. Про переведення до наступного класу і зарахування кожного з курсів, крім систематичної праці, до якої учні були мобілізовані постійним оптимізмом і обов'язком складання піврічних іспитів, вирішували підсумкові екзамени з окремого предмета наприкінці академічного року, який засвідчував про здобуті програмні знання. Після цього найкращі учні окремих класів і курсів брали участь у публічному змаганні («публічний виступ»), що відбувалося у формі показових іспитів за участю батьків, місцевих землевласників і запрошених гостей. Це було даниною давнім традиціям монастирських шкіл і КНО. Систему навчання у Волинській гімназії та ліцеї було так складено, щоб відвідування уроків у нижчих класах було підготовкою до розуміння курсових лекцій, наближених у деяких випадках до університетського рівня [4]. Програми вивчення предметів друкували на початку кожного навчального року, у них подавався складений окремими вчителями конкретний зміст матеріалу з кожної дисципліни разом із кількістю годин, призначених на реалізацію. До конкретного змісту програм вчителі також додавали основну літературу з дисципліни, на основі якої проводилися заняття. Література мала допомагати учням у засвоєнні матеріалу та підготовці до іспитів [1, 3, 4].

У зв'язку з відмінністю навчального матеріалу в окремих класах і на курсах, вчителі також були приписані до навчання на різних рівнях школи. Одні проводили заняття тільки в класах, а інші на курсах. Винятком було навчання релігії, яку в класах і на курсах викладала та сама особа. Подібно було і з так званими «талантами». Крім навчання релігії, що було обов'язковим для обох рівнів навчання, на нижчому рівні, тобто у класах, програма передбачала вивчення мов: польської, латини, російської,

французької та німецької – як головних (основних) предметів, та моралі, географії й арифметики – як додаткових предметів. Цих предметів навчали тільки чотири вчителі. До класів були приписані також репетитори французької та німецької мов. На окремих курсах серед обов'язкових предметів були теоретична та практична геометрія, тригонометрія, вища математика, латинська і польська літератури, географія та загальна історія, фізика, хімія та історія природи, природне і політичне право, політична економія і право народів. На курсах заняття відбувалися на зразок університету й замість уроків вчителі, яких називали професорами, проводили лекції, не завжди дотримуючись підручників і програми. Тому лекції учні повинні були уважно конспектувати. Учні обох рівнів мали змогу відвідувати також додаткові предмети, які не були прив'язані до класу і курсів, тобто вивчати вищу математику, грецьку мову і літературу, англійську мову. Подібно було і з навчанням «талантів», тобто уроками малювання, музики (гри на інструментах і співів). Зі спортивних дисциплін поступово було запроваджено платні уроки танців, верхової їзди та фехтування. Піклувалися у школі і про фізичний розвиток учнів у післяурочний час. Учні у вільний від заняття час і в неділю займалися легкою атлетикою, грали з м'ячем тощо. Так само у літню пору навчали учнів плавати [4].

З розвитком школи і збільшенням професорсько-викладацького складу й учнів на курсах було запроваджено нові обов'язкові та додаткові предмети, вивчення яких дозволяло спеціалізацію у рамках окремих факультетів. До таких нових предметів належали алгебра і логіка, топографія, практична механіка, архітектура, технологія, метеорологія, агрономія, зоологія та ботаніка, російська література та історія народу і мови, порівняльна граматики слов'янських мов, загальна граматики, антична географія, хронологія, історія Польщі (додатково 2 год на тиждень у рамках всесвітньої історії), римське і вітчизняне право, політична економія, а також як додаткові предмети, що викладалися у неділю, – бібліологія з бібліографією, огородництво і гігієна з умінням виконання ін'єкції. Чацький передбачав також введення нумізматики як окремого предмета і написав для цього спеціальний підручник. Як згадував А. Козерадський, додаткові предмети учні «могли собі самі вибирати кожен рік відповідно до часу, який їм залишався після обов'язкових предметів і сил, здібностей або власних побажань». Пізніше (з 1821 р.) у Кременці було запроваджено

також навчання православної релігії, хоч кількість учнівського віросповідання була невеликою. Це, найімовірніше, було продиктоване політичними обставинами, особливо після того як посаду куратора Віденського наукового округу обійняв Микола Новосильцев [4].

У школах землемірів і механіків проводилося викладання теоретичних та практичних предметів. Так, землеміри вивчали метрологію, практичну геометрію, картографію, вітчизняне право про кордони, проводили практичні заняття з ознайомленням із геометричними приладами і складанням карт та планів. Після ознайомлення учнів з теорією «на закінчення при верстатах різних ремесел» їм пояснювали способи виготовлення та застосування. Викладачі на початку кожного навчального року виголошували перед учнями так звані «інавгураційні промови», в яких окреслювали програмні положення свого майбутнього предмета. Г. Коллонтай розробив «Проект організації Волинської гімназії...», який згодом після незначних правок був затверджений і оголошений як царський указ від 29 липня 1805 р. Г. Коллонтай склав також педагогічну систему школи, її структуру, навчальні програми, кошторис, програму наукової діяльності, пошуку кваліфікованих учителів, він був автором Статуту Волинської гімназії [4]. Отже, у програмі навчання Волинської гімназії та ліцею, згідно з настановами Чацького і Коллонтая, у перших класах домінувало вивчення іноземних мов, доповнене основними предметами, які розпочиналися у парафіяльній школі. У класах навчалися відносно молоді учні, тому з метою розвитку дитини тут програма була так складена, щоб розвивати перш за все пам'ять, яка була основою у здобуванні подальших знань. Навчання іноземних мов мало велике практичне значення, через те, що, крім класичних мов і французької, вивчалися мови загарбницьких для поляків держав – російської та німецької. Також користь приносило знання англійської мови, особливо для тих осіб, які мали намір спеціалізуватися в точних науках [5].

На вищому рівні, тобто на курсах, переважало вивчення предметів, які вимагали не стільки пам'яті, скільки мислення. Розвивалися також специфічні для окремих учнів здібності (таланти). Предмети відрізнялися також залежно від курсу і факультету (відділу) і фактично скеровували учнів у напрямі спеціалізації, яка після закінчення школи давала випускникам можливість вибору напряму продовження навчання, а завдяки знанню мов також і поза

кордонами Російської імперії. Курсові предмети було поділено на згадувані чотири відділи, до яких було приписано окремих вчителів (I – математично-фізичних наук; II – моральних наук; III – літератури; IV – мистецтв). Натомість у школі землемірів і механіків необхідними були практичні здібності (мануальні), тому учні, крім теоретичних предметів, перш за все математично-фізичних, мали багато практичних занять на природі або у шкільних майстернях [4]. Один раз на два роки педагогічна рада піддавала оцінці навчальні програми, чим забезпечувалися перевірка й актуалізація, беручи до уваги особливі рекомендації університетських властей та інспекторів, рідше куратора. Головні ідеї Чацького та Коллонтая залишалися незмінними [4, 6].

Розпорядок дня учня і тижневий розклад шкільних занять були взаємопов'язаними. У більшості учнів навчання займало не тільки весь день, але й тиждень. Шкільні заняття відбувалися також і в суботу, а інколи й у неділю. Крім цього, матеріал з окремих предметів був настільки об'ємним, що учень не міг засвоїти його на уроках, і щоб приготуватися до наступного заняття, треба було присвятити немало часу підготовці домашнього завдання, про що свідчило, між іншим, існування численних опікунів і репетиторів для учнів. Часто також вдавалися до платних додаткових занять, особливо, коли йшлося про вивчення іноземних мов. Труднощі в учнів на курсах виникали, найперше, через вибір значної кількості предметів [4].

Уроки та лекції у звичайні дні традиційно розпочиналися з восьмої години ранку, але ще раніше учні повинні були відвідувати півгодинне богослужіння в костьолі. У неділю обов'язкова Служба Божа розпочиналася о дев'ятій годині ранку. Розклад у класах передбачав п'ять годин обов'язкових занять на день – три вранці та дві після обіду, крім вівторків, четвергів, коли після обіду не передбачалося занять. Обов'язковий розклад курсів передбачав десять годин занять – чотири вранці та шість після обіду – у понеділки, середи, п'ятниці та суботи. У вільні вівторки учні присвячували час участі в додаткових заняттях. На такі заняття, що тривали до двох годин, часто учні класів і курсів приходили після Служби Божої у неділю [1, 3, 4].

У Волинській гімназії досить успішно було поставлено справу організації навчального процесу. Спочатку використовувалися книжки, які були написані та видані ще в часи існування КНО. Пізніше обходилися російськими підручниками, а також тими, що завозилися з-за кордону. Згодом креме-

нецька школа готувала і видавала книжки у власному видавництві. Все це остаточно не розв'язувало потреби у підручниках, тому учні вдавалися до використання так званих «секстернів», тобто текстів лекцій з окремих предметів кременецьких професорів, їх не завжди вдавалося видрукувати, тому в користуванні траплялися переписані від руки тексти. Учні також користувалися і власними конспектами.

Науково-методичне забезпечення навчального процесу в Кременецькій гімназії (пізніше ліцеї в 1805–1833 рр.) підручниками, посібниками, текстами лекцій, написаними викладачами, дало свої результати. Через певний час було відкрито Університет св. Володимира у м. Києві, Кременецький педагогічний інститут переведено до м. Тернополя під назвою Тернопільський педагогічний інститут.

Навчальний заклад працює над втіленням ідеї Тадеуша Чацького про перетворення «Волинських Афін» в університет. Наукові, освітні, культурно-мистецькі здобутки викладачів і студентів навчального закладу надали право отримати статус Кре-

менецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Для реалізації намірів України щодо входження в Європейський освітній простір необхідно врахувати вітчизняний позитивний досвід розвитку педагогічної освіти і країн Європейського Союзу, зокрема щодо адекватного оцінювання якості освітніх програм, стандартизації навчання за трансферною системою європейських кредитів, спрямованої на підвищення мобільності навчання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. 1. У перших класах ліцею проводилося вивчення класичних та іноземних мов.

2. Навчання було направлено на всіх курсах на розвиток здібностей і пам'яті.

3. Науково-методичне забезпечення навчального процесу в Кременецькому ліцеї дало і дає свої плоди, були виховані визначні державні діячі та висококваліфіковані викладачі вищої школи.

У перспективі – подальше поглиблене дослідження історії Кременецького ліцею.

Список літератури

1. Василюк В. Науково-методичне забезпечення навчального процесу в Кременецькому ліцеї 1805–1833 / В. Василюк // “Ateny Wołyńskie” – między historią a współczesnością – «Волинські Афіни» – між історією і сучасністю. – Olsztyn ; Кременець, 2015. – С. 369–376.

2. Даниляк П. Г. Тадеуш Чацький та його роль у розвитку освіти на Правобережній Україні: Заснування Кременецької гімназії / П. Г. Даниляк // Український історичний журнал. – 2009. – № 2 (485). – С. 11–66.

3. Коляденко С. М. Історичний аналіз методів та форм соціально-педагогічної підтримки учнів Волинської гімназії / С. М. Коляденко // “Ateny Wołyńskie” – między historią a współczesnością – «Волинські Афіни» – між історією і сучасністю. – Olsztyn ; Кременець, 2015. – С. 351–358.

4. Коляденко С. М. Кременецький ліцеї у системі освіти Волині (XIX – 30-ті рр. XX ст.): монографія / С. М. Коляденко. – Житомир: Житомирський держ. пед. ун-т, 2003. – 136 с.

5. Легкун О. Організація навчально-виховного процесу в гімназії ім. Т. Чацького Кременецького ліцею

(1920–1939) / О. Легкун // Кременецький ліцеї у контексті розвитку освіти, науки та культури на Волині в першій третині XX ст.: зб. наукових праць / [упоряд. А. Л. Багнюк, Н. М. Савелюк]. – Тернопіль: Терно-граф, 2009. – С. 202–207.

6. Шмит А. Кременецький ліцеї як зразок просвітницької моделі школи на території України у першій половині XIX століття: монографія / А. Шмит; наук. ред. Г. Стронський. – Кременець, 2012. – 235 с.

7. Danowska E. Tadeusz Czacki 1765–1813. Na pograniczu epok i ziem / E. Danowska. – Krakow, 2006. – 379 s

8. Sheybal-Rostek A. Tadeusz Czacki w tradycji Krzemienieckiej latach 1920–1939 / A. Sheybal-Rostek // Dialog dwóch kultur: VIII Miedzynarodowe spotkania muzealników; X Miedzynarodowe spotkania literatów; X Miedzynarodowe spotkania naukowców; V Plener fotograficzny; XV Warsztaty kulturowo-artystyczne. – Warszawa; Lublin, 2014. – S. 17–21.

References

1. Vasyliuk, V. (2015). Naukovo-metodychne zabezpechenia navchalnoho protsesu v Kremenetskomu litsei 1805-1833 [Scientific and methodological support of the edu-

cational process in Kremenets Lyceum 1805-1833]. “Ateny Wołyńskie” – między historią a współczesnością; Kremenets [in Ukrainian].

2. Danyliak, P.H. (2009). Tadeush Chatskyi ta yoho rol u rozvytku osvity na Pravoberezhnii Ukraini: Zasnuvannia Kremenetskoï himnazii [Tadeusz Chatski and his role in the development of education in the Right Bank of Ukraine: Establishment of Kremenets Gymnasium]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2 (485), 11-66 [in Ukrainian].
3. Koliadenko, S.M. (2015). Istorychnyi analiz metodiv ta form sotsialno-pedahohichnoi pidtrymky uchniv Volynskoi himnazii [Historical analysis of methods and forms of social and pedagogical support of students of Volyn gymnasium]. “*Ateny Wołyńskie*” – między historią a współczesnością; Kremenets [in Ukrainian].
4. Koliadenko, S.M. (2003). *Kremenetskyi litsei u systemi osvity Volyni (XIX – 30-ties of XX century): monohrafiia [Kremenets Lyceum in the education system of Volyn (XIX - 30s of the XX century: monograph]*. Zhytomyr: Zhytomyr State Pedagogical University [in Ukrainian].
5. Lehkun, O. (2009). Orhanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu v himnazii im. T. Chatskoho Kremenetskoho litseiu (1920–1939) [Organization of the educational process in the gymnasium of T. Chatsky Kremenets Lyceum (1920–1939)]. *Kremenets Lyceum in the context of the development of education, science and culture in Volyn in the first third of the twentieth century: Collection of Scientific Works*. Ternopil: Terno-hraf [in Ukrainian].
6. Shmyt, A. (2012). *Kremenetskyi litsei yak zrazok prosvitnytskoi modeli shkoly na terytorii Ukrainy u pershii polovyni XIX stolittia: monohrafiia [Kremenets Lyceum as a sample of the educational model of the school on the territory of Ukraine in the first half of the XIX century: monograph]*. Stronskyi, H. (Ed.). Kremenets [in Ukrainian].
7. Danowska, E. (2006). *Tadeusz Czacki 1765-1813. Na pograniczu epok i ziem*. Krakow.
8. Sheybal-Rostek, A. (2014). *Tadeusz Czacki w tradycji Krzemienieckiej latach 1920-1939*. Dialog dwóch kultur: VIII Miedzynarodowe spotkania muzealników; X Miedzynarodowe spotkania literatów; X Miedzynarodowe spotkania naukowcow; V Plener fotograficzny; XV Warsztaty kulturowo-artystyczne. Warszawa; Lublin.

Отримано 23.09.20
Рекомендовано 25.09.20

Електронна адреса для листування: v.vasylyuk@i.ua